

ЗНАЧЕННЯ СОБОРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДЛЯ РЕФОРМИ ЦЕРКВИ ТА РОЗВИТКУ КАНОНІЧНОГО ПРАВА В XII СТОЛІТТІ: ЛАТЕРАНСЬКІ СОБОРИ 1123, 1139, 1179 РОКІВ

THE IMPORTANCE OF CONCILIAR LEGISLATION FOR THE REFORM OF THE CHURCH AND THE APPLICATION OF CANON LAW IN THE TWELFTH CENTURY: LATERAN COUNCILS 1123, 1139, 1179.

Павлюх О.А., старший викладач кафедри теоретико-правових дисциплін
Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Санжаров В.А., к. і. н.,
старший викладач кафедри теоретико-правових дисциплін
Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Бінюк Н.М., старший викладач кафедри теоретико-правових дисциплін
Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Стаття присвячена дослідженню постанов (конституцій, декретів) трьох загальноцерковних Латеранських Соборів XII ст. (1123, 1139, 1179 роки). Авторами констатовано, що усі три Латеранські собори XII ст. належать до однієї традиції та ілюструють все більш ефективне здійснення папством законодавчої влади. Усі три собори були великими церковними зібраннями (кожен фактично був більшим за попередній) епохи правничого ренесансу в Західній Європі: рецепції римського права, виокремлення громадянського та канонічного права від теології, поява факультетів права і докторських ступенів з обох прав в європейських університетах. Висловлено думку, що Собори, реформа та відродження канонічного права, папської та єпископської влади були тісно взаємопов'язані, оскільки суттєвою основою реформаторського руху було повторне утвердження та перевизначення дисциплінарної влади церковної ієрархії, що було кульмінацією програми реформ. Доведено, що папські та легатські Собори на протязі понад століття демонстрували і юридично закріплювали першість (приматію) пап. Відзначено, що Третій Латеранський Собор був демонстрацією відновленої єдності Латинської Церкви та визнанням папського керівництва в ній. З'ясовано, що соборні декрети повністю або частково увійшли до «Декрету» Граціана і, таким чином, стали основою для академічного вивчення канонічного права в Болоньї та інших школах права, а також для його застосування в усіх церковних судах Європи. Обгрунтовано, що Собори відображають зростаючу церковну централізацію під владою папства, але ще важливіше, що вони свідчать про зростання доцентровості – тенденції звертатися до центру за підтримкою та владою – паралельно зі зростанням апеляційної юрисдикції папства. Автори дійшли висноку, що Латеранські собори XII ст. демонструють зростаючу прихильність до правової та інституційної єдності всередині Латинської Церкви та сприяють зростанню авторитету та ваги середньовічної західної церкви в тогочасному суспільстві.

Ключові слова: канонічне право, Корпус Канонічного Права, «Декрет» Граціана, Латеранські Собори, папська приматія.

The article is devoted to the study of the constitutions (decrees) of the three general councils of the Western Church of the XII century (Lateran Councils 1123, 1139, 1179). The authors state that all three Lateran Councils of the 12th century belong to the same tradition and illustrate the increasingly effective exercise of legislative power by the papacy. All three councils were large ecclesiastical assemblies (each larger than the previous one) of the legal renaissance in Western Europe: the reception of Roman law, the separation of civil and canon law from theology, the emergence of law faculties and doctorates in European universities.

It is argued that the Councils, the reform and revival of canon law, papal and episcopal authority were closely intertwined, as an essential basis for the reform movement was the re-establishment and redefinition of the disciplinary authority of the church hierarchy, culminating in the reform program. It has been proved that papal and legate councils have demonstrated and legally established the primacy of popes for over a century. It is noted that the Third Lateran Council was a demonstration of the restored unity of the Latin Church and recognition of the papal leadership in it. It has been found that the Council's decrees were fully or partially included in Gratian's "Decree" and thus became the basis for the academic study of canon law in Bologna and other schools of law, as well as for its application in all ecclesiastical courts of Europe. It is argued that the Councils reflect the growing ecclesiastical centralization under the papacy, but more importantly, they show an increase in eccentricity – a tendency to turn to the center for support and power – as the papal appellate jurisdiction grows. The authors concluded that the Lateran Councils of the twelfth century demonstrate a growing commitment to legal and institutional unity within the Latin Church and contribute to the growing authority and weight of the medieval Western Church in contemporary society.

Key words: Canon Law, Corpus Juris Canonici, Gratian's "Decree", Lateran Councils, primacy of popes.

Актуальність. Співвідношення двох владних принципів – авторитарного та представницького – є проблемою, яка не втрачає своєї гостроти і актуальності протягом усієї писемної історії людства. В інституційній історії Західної Церкви ділема моно- та полі- владдя була вирішена створенням конструкції, що поєднала принцип папської приматії (всевладдя) з практикою Вселенських та загальноцерковних Соборів. Ця конструкція проіснувала від середньовіччя до сьогодення.

Принцип, який надихав пап реформаторів з Лева IX (1049–1054) проголошував: лише Римська церква може видавати декрети універсального характеру. Відновлення регулярних римських соборів, які зазвичай проводилися в Латеранському палаці під час Великого посту, було вирішальним елементом як у прогресі «григоріанського» реформаторського руху, так і в утвердженні папського керівництва церквою. У той же час розколи та кризи пап-

сько-імперських протиріч (близько 1075–1122 pp.) змусили пап багато подорожувати за межі папських володінь (Патримонію Святого Петра), проводячи Собори та повторюючи реформаторські укази, де б папи наразі не знаходились. Суперечка щодо «інвеститури» привела папство в прямий контакт із трансальпійською Європою. Папи та їхні легати головували на великих Соборах, які повторювали основні послання реформаторів, засуджували місцеві зловживання та проголошували першість папи. Таким чином, Церква звикла до таких пленарних зібрань, які ставали все більш репрезентативними для всієї Латинської Церкви, а не лише для Церкви в Римі, чи папських світських володінь, чи навіть Італії загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для цитування соборних декретів і конституцій ми використовуємо томи 20–22 (1070–1225 pp.) з 56-ти томного класичного видання «колекції святих соборних декретів» луканського

єпископа Джованні Доменіко Мансі (1692–1769) [1] і сучасного видання «Декретів Вселенських Соборів» (по останньому виданню 2013 р.) під редакцією відомих італійських медієвістів, істориків права, церкви та соборного руху Джузеппе Альберіго (1926–2007), Джузеппе Л. Доссетті (1913–1996), Перікла-Петроса Жоанну (1904–1972), Клаудіо Леонарді (1926–2010), Паоло Проді (1932 – 16.12.2016), брата прем'єр-міністра Італії (2006–2008 рр.) Романо Проді [2]¹. Соборні декрети в «Корпусі канонічного права» цитуються по класичному виданню Емілія Альберта Фрідберга (1879–1881 рр.) [3]². XXI ст. відзначилося підйомом дослідницького інтересу до соборної проблематики. Різним аспектам Латеранських соборних декретів XII ст. присвячені роботи А. Ларсон [4], Т. Ленхерра [5], Р. Сомервілла [6; 7; 8, с. 226–271], М. Бретта та Л. І. Хемілтона [8; 9], Мелоді Х. Айхбауер [10], Данікі Саммерлін [10; 11; 12] та інших вчених останніх десятиліть.

Мета статті полягає в дослідженні постанов (конституцій, декретів) трьох загальноцерковних Латеранських Соборів XII ст. з точки зору суспільного запиту на юридичне унормування відносин церковної і світської влад, а також вибудови принципів внутріцерковної ієрархії та організації церковного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. З трьох так званих «загальних» соборів, що відбулися на Латерані в XII ст., лише третій, Латеранський собор 1179 р. папи Олександра III, можна вважати повністю Вселенським за стандартами того часу. Протягом XIII ст. Собор Олександра III і Латеранський собор 1215 р. папи Інокентія III були визначені як Перший і Другий Латеранські в законодавстві місцевих соборів Англії та Франції, лише в пізньосередньовічних джерелах Латеранські собори 1123 і 1139 рр. стали позначати як Перший і Другий Латеранські, тоді як Собори 1179 і 1215 рр. були належним чином перенумеровані в Третій і Четвертий Латеранські [13; 14]. Грецька церква не визнавала Вселенського статусу жодного Собору пізніше Другого Нікейського собору (786–787 рр.), який вважався сьомим і останнім загальним собором нерозділеної Церкви, а догматичні дебати між латинськими та грецькими теологами на Феррарсько-Флорентійському соборі в Римі 1439 р. базувалися на визначеннях семи Вселенських Соборів, визнаних обома сторонами: Нікея I (325), Константинопіль I (381), Ефес (431), Халкедон (451), Константинопіль II (553), Константинопіль III (680–681) і Нікея II (787) (перелік Вселенських соборів у Граціана: D. 16 с. 8) [7; 13, т. 7.2, с. 976–977].

Фактично, так звані I та II Латеранські собори за формою та законодавством не відрізнялися від багатьох папських соборів, починаючи з 1090-х рр., що були найхарактернішою рисою руху церковної реформи того періоду. Собори Урбана II у П'яченці (1095), Клермоні (листопад 1095), Німі (липень 1096), Барі (жовтень 1098) та Римі (квітень 1099 р.); Собор Калікста II в Тулузі (липень 1119 р.) і Собор Євгенія III у Реймсі (березень 1148 р.) [1, т. 20, с. 801–920, 931–942, 947–952, 961–970; т. 21, с. 225–234, 711–736] не суттєво відрізнялися за повноваженнями чи відвідуваністю. Лише пізніше I та II Латеранський Собори почали пов'язувати з більш юридично складним і впливовим Латеранським собором 1179 р. Однак усі три Латеранські собори належать до однієї традиції та ілюструють все більше ефективне здійснення папством законодавчої влади. Вони продовжили

та розширили реформаторську традицію папських синодів кінця XI та початку XII ст. щодо духовної дисципліни та свободи від влади мирян, водночас свідомо співставляючи себе з шанованою традицією ранніх Вселенських Соборів, іноді посилаючись на собори в Нікеї та Халкедоні (Lat. I, кан. 7; Lat. II, кан. 5). Папа Калікст II посилається на «*canones apostolorum*», маючи на увазі 50 канонів у «*collectio canonum*», створеному в Римі Діонісієм Еквігеєм у VI ст. (помер після 525 р.). Папи Калікст II, Інокентій II і Олександр III також посилалися на «священні канони» (Lat. I, кан. 1, 4, 12, 16, 20, 21; Lat. II, кан. 26; Lat. III, кан. 3, 13, 14, 15).

Одночасно собори посилалися на новітню традицію понтифікального законодавства: на псевдо-папу Стефана, пап Григорія VII, Урбана II, Пасхалія II, Інокентія II та Євгенія III. Апостольська влада підкреслюється в соборних декретах, у формулюваннях указів, – тобто на мовному рівні відчутно зростаючі зміни в законодавчій владі. Короткі накази папи Калікста II змінюють ретельно складеними юридичними визначеннями понтифікату Олександра III.

Усі три собори були великими церковними зібраннями. На Першому Латеранському Соборі були присутні близько 200 єпископів і абатів, на Другому – понад 100 єпископів, Третій Латеранський Собор включав близько 300 єпископів і невідому кількість абатів та деяких мирян [15, с. 318–366; 16, с. 24]. Собори давали можливість підняти особистісні, місцеві чи групові питання. На Першому Латерані, наприклад, архієпископ Бременський домогався відновлення своєї митрополичої юрисдикції над Скандинавською церквою. Собори вирішували питання канонізації, розбирали на вимогу єпископів проблеми підпорядкування монастирів, обговорювали проблеми гетеродоксії та ересі [10]. Собори демонструють зростаючу прихильність до правової та інституційної єдності всередині Латинської Церкви, відображають зростаючу церковну централізацію під владою папства, але ще важливіше вони свідчать про зростання доцентровості – тенденції звертатися до центру за підтримкою та владою – паралельно зі зростанням апеляційної юрисдикції папства.

Наші знання про соборну процедуру неповні [16, с. 21–37]. Ні для Першого, ні для Другого Латеранського соборів немає достовірних повних звітів, але цілком імовірно, що була дотримана процедура папського собору в Реймсі в 1119 р. З часів Третього Латеранського собору зберігся «*Ordo Romanus*» для проведення соборів, який передбачав літургійні аспекти події та три урочисті сесії, що завершались опублікуванням декретів. Зі збережених звітів різних зацікавлених сторін стає зрозумілим, що складні питання юрисдикції та богослов'я, як правило, не обговорювалися в повному складі ради, а передавалися спеціальним комісіям експертів [1, т. 20, с. 296–297].

Немає достовірних відомостей про процедуру поширення декретів будь-якого з Латеранських соборів папською канцелярією. Докази, які ми маємо, суперечливі. З одного боку, збереження копій Латеранських указів у місцевих архівах і хроніках. Наприклад, до «*Historia regum*» Симеона Даремського було вставлено 12 канонів з постанов I Латеранського Собору. Герго з Райхерсберга знав законодавство II Латеранського Собору. Чотири англійські хроніки зафіксували повне законодавство III Латеранського Собору. З іншого боку, існують численні розбіжності в текстовій традиції законодавства [15, с. 318–366].

Головною причиною скликання Першого Латеранського собору 1123 р. була офіційна ратифікація врегулювання спору про інвеституру, яке було досягнуто у Вормсі минулого вересня (1122 р.). Буденні аспекти діяльності Собору добре зафіксовані в сучасних хроніках, законодавство було передано менш надійно. Альберіго виділив дві редакції, «альфа» і «бета», одна з 17 канонами, інша з 22 [2, с. 190–194]. У своїх загальних канонах собор

¹ Примітка. Кан. – скорочене позначення для канонів (декретів) Першого, Другого та Третього Латеранського Соборів по цьому виданню (в лапках з номером, наприклад, Lat. III, кан. 4).

² Примітка. У тексті статті використовуються наступні скорочені позначення: для частини I «Декрету» Граціана розрізнення (*Distinctiones*) = D., розділи, глави (*capitula*) = c., коментарі Граціана до канонів (*dicta*) = d. (наприклад, D.1 c.1; D.1 c.1 d.1); для частини II – випадки (*Causae*) = C., запитання (*quaestiones*) = q., розділи, глави (*capitula*) = c. (наприклад, C. 32 q. 7, c. 7).

передбачав «григоріанську» атаку на симонію, церковний шлюб і конкубат і світську експлуатацію в усіх її формах. «За прикладом святих отців» забороняється симоніальне набуття церковної посади чи підвищення під страхом низложення (кан. 1); лише канонічно обрані можуть бути висвячені на єпископів під страхом зняття (кан. 3); посилаючись на авторитет Нікейського собору (325 р.), шлюб або конкубат заборонені для всіх священнослужителів субдіаконату і вище (кан. 7, 21); і мінімальні розряди встановлюються для церковної посади: настоятелем, протоієреєм або деканом можуть бути призначені лише священики; архідіяконами можуть бути призначені лише діакони (кан. 6).

Чотири канони стосуються різних форм знуцання мирян над церковними особами або власністю: засуджують експлуатацію церковних благ мирянами як форму святотатства (кан. 8); заборона мирянської фортифікації або контролю над церквами (кан. 12) і отримання мирянами десятини без дозволу єпископа (кан. 18); і погрожуючи анафемою кожному, хто нападає чи розграбує церкви чи монастирі, чи поранить їхній персонал, або нападає чи грабує тих, хто приходить до церков і монастирів, щоб помолитися (кан. 20).

У той же час, шість канонів намагалися повернути назад розпад єпископської влади, який стався через зростання приватного патронату та чернечих звільнень із загального права (диспенсів). Відлучені від церкви одним єпископом не можуть бути прийняті до причастя іншими єпископами чи настоятелями (кан. 2, 4, 16, 18, 19, 22). Більшість канонів стосується суто церковних справ; але два розглядали питання ширшого соціального значення. Споріднені шлюби засуджуються, а ті, хто їх укладає, заклеюються ганьбою (кан. 9); Божому перемир'ю надається загальне застосування (кан. 15).

Окрім дисциплінарних питань, що стосувалися всієї церкви, Собор розглядав питання місцевого або світського значення. Рукоположення Моріса Бурдена (антипапи «Григорія VIII») та висвячених ним єпископів були анульовані (кан. 5); захист Папи Урбана II для хрестоносців був поновлений, із покаранням для тих, хто взяв хрест, але не виконав свої обітніці (кан. 10); п'ять канонів стосувалися зловмисників у Римі та папських землях. Проти мирян, які видаляли приношення з римських церков, були оприлюднені екскомунікації (кан. 12), виробники та користувачі фальшивих монет (кан. 13), розбійники, які нападали на паломників до святих місць у Римі або купців (кан. 14), будь-хто, хто намагався утримати місто Беневент військовою силою (кан. 17); і, користуючись значущим формулюванням, «за порадою наших братів і всієї курії, а також із схвалення та згоди префекта», Калікст скасував «злий звичай», згідно з яким майном померлого члену собору Святого Петра розпоряджалися проти їх бажання та без схвалення їхніх спадкоємців (кан. 11) [8, с. 1–20; 9].

14 з 22 канонів повністю або частково увійшли до «Декрету» Граціана і, таким чином, стали основою для академічного вивчення канонічного права в Болоньї та інших місцях, а також для його застосування в усіх церковних судах Європи. Граціан не приписував жодного з цих канонів Собору. За винятком випадків, коли він приписав чотири канони Урбану II (кан. 18–20 і 22), його звичайний спосіб цитування – «папа Калікст» (кан. 1, 3–4, 6, 8, 9, 12, 14, 16). Таким чином, рішення приписуються папі, а не Собору. Граціан іноді зливав два канони в один, але не порушував суттєво словесну цілісність своїх джерел.

Другий Латеранський собор 1139 р. був покликаний закінчити восьмирічний розкол між Анаклетом II та Інокентієм II [2, с. 195–194]. Це був «римський» розкол. Суперечка між претендентами на папську посаду була насамперед суперечкою конкуруючих родин миської знаті (Франгіпані проти П'єрлеоні). Папа Інокентій II (1130–1143) поступово заручився підтримкою

Латинської церкви і продовжив реформи за допомогою Соборів у Клермоні (1130), Реймсі (1131), і Пізі (1135) [1, т. 21, с. 437–440, 453–462, 487–492], і в особистих зустрічах з Людовіком VI Французьким, Генріхом I Англійським та Лотарем III Германським. У ньому взяли участь сто єпископів, серед яких був латинський патріарх Антіохії, і приблизно чотириста абатів і менших прелатів, собор видав 30 указів [2, с. 197–203]. Один канон лише повторює заборони I Латеранського Собору щодо споріднених шлюбів (кан. 17). Значна частина законодавства Собору повторює основні теми реформи, але з більшою точністю. Перший Латеранський Собор заборонив прийом відлучених; Другий – посилив заборону, наклавши той самий вирок на тих, хто свідомо спілкується з відлученими (кан. 3). Три канони стосуються різних форм незаконної торгівлі священними речами, Другий Латеранський Собор засудив симонію (кан. 1); надбання церковних посад та пребанд за плату, торгівлю священними речами (кан. 2); отримання грошей за хризму, святу олію, або поховання (кан. 24).

Багато канонів присвячено питанням духовної моралі та церковної дисципліни (кан. 6, 7, 16, 21, 4, 8–10, 26–28). Засуджувалися зловживання мирян відносно церковних установ: заборонялося вилучення майна померлих кліриків (кан. 5, 10, 22, 25). Відображаючи безлади та насильство в багатьох частинах християнського світу, Собор з більшим наголосом і точністю повторив, що підтримує рух за мир, підтверджуючи «Боже перемир'я» – припинення військових дій у священні сезони Різдва та Великодня (від 4 неділі до Різдва або Адвенту до октави Богоявлення і від неділі П'ятидесятниці до октави Великодня), а також кожні вихідні протягом решти року, до сходу сонця в понеділок (кан. 12)), і проголошуючи загальну безпеку священників, писарів, ченців, паломників, купців і селян (кан. 11). Засудження турнірів (кан. 14), «вбивче мистецтво арбалетників і лучників» (кан. 29), підпальників і тих, хто спустошує село (кан. 18), є частиною того самого зобов'язання щодо миру та безпеки. Остаточна санкція відмови від християнського поховання застосовується до тих, хто гине на турнірах або під час підпалу; а однорічне служіння в Єрусалимі чи Іспанії пропонується як відповідна покута за підпал (кан. 18). Єпископи, які пом'якшують закон про підпали, повинні бути позбавлені єпископської посади на рік (кан. 19), і, за погодженням з архієпископами та єпископами, королям і князям дозволяється діяти проти таких осіб (кан. 20). Подібним і дуже значущим чином собор засудив тих (сретиків), які заперечують таїнства, і наказав примушувати їх «potestates exteras» (кан. 23). Важливим для майбутнього було також суворе засудження лихварства, яке передбачало не лише покарання «знеславленням», але й заперечення християнського поховання нерозкаяних (кан. 13), а також мову, що використовувався для скасування свячень П'єрлеоне (в. антипапа Анаклет II) «та інші розкольники та еретики» (кан. 30). Саме як «розкольник і еретик» Бенедикт XIII був скинутий Констанцьким собором у 1417 р.

Очевидною є більша довжина та детальність цих канонів у порівнянні з канонами Першого Латеранського собору, а також наголос на наслідках і покараннях [4; 5, с. 528–551]: страждають ті, хто не виконує закон; окремі дії несуть у собі не лише автоматичне відлучення, а й заперечення християнського поховання (участь у турнірах, лихварство, підпал); і вони охоплюють ширшу соціальну програму: засудження лихварства, підпалів і спустошень, турнірів і використання смертельної зброї (луків і арбалетів). Багато в чому це було продовженням руху «Перемир'я Бога» – спробою завжди захистити певні категорії вразливих некомбатантів від насильства: духовенство, мандрівників та мешканців села.

18 з 30 канонів Другого Латеранського Собору були включені в «Decretum» Граціана (повністю кан. 2, 4–6, 8, 19–21, 26–28; частково кан. 7, 10, 12, 15–16, 18, 22). Дру-

гий Латеранський Собор зробив внесок у розвиток закону про симонію, життя і поведінку духовенства, неспадковість бенефіцій (кан. 21). Законодавство проти турнірів і смертельної зброї значною мірою ігнорувалося.

Граціан трактує канони Другого Латеранського Собору подібно до його трактування канонів Першого. Лише двічі він посилається на Собор як на джерело постанов (кан. 18–20 і кан. 28). Канони 18–20 (об'єднані в один) визначаються як загальний декрет, виданий Інокентієм II на Вселенському соборі. За винятком єдиного неправильного приписування Урбану II (кан. 21) решта цитат Граціана – «папа Інокентій» (кан. 2, 7–8, 15) або «Інокентій II» (кан. 4–6, 10, 12, 22, 26–27) або «папа Інокентій II» (кан. 16). Правоукладач віддавав перевагу авторитету особи, а не собору [4; 17, с. 18–21].

Скликаний листами від 21 вересня 1178 р. Третій Латеранський собор зібрався 5 березня і завершився 19 березня 1179 р. [2, с. 205–225; 13, т. 5.2, с. 1086–1112]. Акти Собору, складені Вільгельмом Тирським, не збереглися; офіційний текст канонів не встановлений; але тогочасні хроніки містять достатні відомості як про соборний процес, так і про законодавство [2, с. 210]. Не менше ніж чотири англійські хроніки містять повні тексти канонів, а Ральф де Дічето, декан собору Святого Павла в Лондоні, процитував два канони з постанов, виданих Собором: про засудження незаконних поховань тамплієрами та госпітальєрами (кан. 9) та накопичення бенефіцій (кан. 13).

Третій Латеранський Собор зібрався після розколу та папсько-імперських суперечок. З 1159 р. папство Олександра III (1159–1181) було порушене підтриманим імперією розколом: за допомогою трьох послідовних антипап Віктора IV (1159–1164), Пасхалія III (1164–116), Калікста III (1168–1178). Імператор Фрідріх I спробував встановити імперський контроль над містами Північної Італії. Папа Олександр III успішно подолав небезпеку часу. Незважаючи на ризики розколу, він значно підвищив юридичну та судову роль папства, відповідаючи на апеляції та видаючи багато сотень апеляційних рішень у справах, поданих до Риму з усіх регіонів підвладних Латинській Церкві за межами германських земель. Третій Латеранський Собор був таким чином демонстрацією відновленої єдності Латинської Церкви та визнанням папського керівництва в ній; але це було також кульмінацією програми реформ, яку проводили на папських і легатських соборах протягом понад століття.

27 постанов (канонів), виданих на Соборі, стосуються чотирьох основних аспектів церковного життя: обрання та призначення кліриків (кан. 1, 3, 5, 8), життя та поведінки священнослужителів (кан. 11–16, 18), засудження зловживань (кан. 4, 6–7, 9–10, 17, 19), санкції проти різних соціальних проблем (кан. 20, 23, 25) та незаконних відносин з євреями, сарацинами, еретиками та найманцями (кан. 22, 24–27) [11, с. 183–248; 12, с. 112–131].

Конституції перших двох Латеранських соборів увійшли в «Гармонію суперечливих канонів» (“Concordia discordantium canonum”) Граціана і, таким чином, стали частиною канонічного права, що вивчалось в правничих школах (університетах) і застосовувалося в церковних

судах усього християнського світу [18, с. 6; 10; 17]. Проведення Третього Латеранського собору і його законодавчі ініціативи сприяли подальшому розвитку церковного права. За останні сорок років було створено «нове право» (“ius novum”), засноване на Граціановому «Декреті», і сформувалася юридична культура, спільна для всієї Церкви. Ще в 1150-х рр. нові юридичні визначення з папських декретів були вставлені в копії «Декрету». Канони Третього Латеранського Собору були негайно включені до колекцій декреталій і широко розповсюджені. Альберіго перераховує 22 збірники, які містять весь текст соборних декретів [2, с. 207–209]; він прийшов до висновку, що конституції цього Собору поширювалися по всій Латинській Церкві і справляли великий вплив на її суди та справи [2, с. 208]. Усі 27 канонів були внесені в “Liber extra”, офіційний збірник канонів, складений Раймондом Пеньяфортом для Григорія IX у 1234 р. і оприлюднений папою для використання “in iudiciis et in scholis”.

Багато декретів Третього Латеранського Собору отримали відголосок в рішеннях діоцезальних і провінціальних соборів по всьому Заході (в Руані в 1190 р. і в Монпельє в 1195 р. [1, т. 22, с. 939–950], у Вестмінстері в 1200 р. [1, т. 22, с. 713–722]); в діяльності реформаторів, як Одо де Сюлі в Парижі (помер в 1209 р.) і Стівена Ленгтона в Кентербері (1213–1214); у роботі папських легатів Робера де Курсона в Парижі (1213 р.) [1, т. 22, с. 818–854], в Руані (лютий 1214 р.) [1, т. 22, с. 897–924] та Бордо (червень 1214 р.) і Петра з Беневента в Монпельє (січень 1215 р.) [1, т. 22, с. 935–954].

Законодавство Третього Латеранського Собору прямо цитується в шістьох декретах Четвертого Латеранського Собору 1215 р. [Lat. III, кан. 4 (Lat. IV, кан. 33); кан. 8 (Lat. IV, кан. 29), кан. 9 (Lat. IV, кан. 61), кан. 13 (Lat. IV, кан. 29); кан. 18 (Lat. IV, с. 11); кан. 19 (Lat. IV, кан. 46)] і відлуння впливу його приписів можна виявити ще в шістнадцяти соборних декретах [15, с. 318–366].

Висновки. Усі три Латеранські собори належать до однієї традиції та ілюструють все більше ефективне здійснення папством законодавчої влади. Усі три собори були великими церковними зібраннями (кожен фактично був більшим за попередній).

Собори, реформа та відродження канонічного права, папської та єпископської влади були тісно взаємопов'язані, оскільки суттєвою основою реформаторського руху було повторне утвердження та перевизначення дисциплінарної влади церковної ієрархії, що було кульмінацією програми реформ; а папські та легатські собори на протязі понад століття демонстрували і юридично закріплювали першість (приматію) пап. Третій Латеранський Собор був демонстрацією відновленої єдності Латинської Церкви та визнанням папського керівництва в ній.

Собори відображають зростаючу церковну централізацію під владою папства, але ще важливіше вони свідчать про зростання доцентровості – тенденції звертатися до центру за підтримкою та владою – паралельно зі зростанням апеляційної юрисдикції папства. Вони також демонструють зростаючу прихильність до правової та інституційної єдності всередині Латинської Церкви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio / ed. G. Mansi et al. Venice, 1750–1798, in 56 vols. T. 20 (1070–1109). Venice, 1775. 625 с.; T. 21 (1109–1165). Venice, 1776. 619 с.; T. 22 (1166–1225). Venice, 1778. 638 с.
2. Conciliorum Oecumenicorum Decreta / a cura di G. Alberigo, G. L. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi. Bologna : Edizioni Dehoniane, 2013, in 3 vols. T. 1. 1135 p.
3. Corpus Iuris Canonici / hrsg. E. A. Friedberg, A. L. Richter. Leipzig : Tauchnitz, 1879. Bd. 1. CIV, 1472 col. (736 s.).
4. Larson A. A. Early stages of Gratian's Decretum and the Second Lateran Council: a reconsideration. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2007. Vol. 27. P. 21–56.
5. Lenherr T. Die Summarien zu den Texten des 2. Laterankonzils von 1139 in Gratians Dekret. *Archiv für katholisches Kirchenrecht*. 1981. Bd. 150. S. 528–551.
6. Somerville R. Chaos to order: Clermont, 1095 to Lateran IV, 1215. *Innocent III and his time. From absolute papal monarchy to the Fourth Lateran Council*. Universidad Católica San Antonio de Murcia, 2017. P. 377–388.
7. Somerville R. Papacy, Councils and Canon Law in the 11th–12th Centuries. London : Routledge, 1990. 337 p.

-
8. Brett M., Somerville R. The transmission of the councils from 1130–1139. *Pope Innocent II (1130–43): The World vs the City* / eds. J. Doran, D. J. Smith. London, 2016. P. 226–271.
  9. Brett M., Hamilton L. I. New evidence for the canons of the First Lateran Council. *Bulletin of Medieval Canon Law*. 2013. Vol. 30. P. 1–20.
  10. The Use of Canon Law in Ecclesiastical Administration, 1000–1234 / ed. M. H. Eichbauer, D. Summerlin. Leiden-Boston : Brill, 2019. XIII, 273 p.
  11. Summerlin D. The Canons of the Third Lateran Council of 1179: Their Origins and Reception. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. xxiii, 306 p.
  12. Summerlin D. The reception and authority of conciliar canons in the later-twelfth century: Alexander III's 1179 Lateran canons in context. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*. 2014. Bd. 100. S. 112–131.
  13. Hefele C.-J. Histoire des conciles / trans. H. Leclerq. 11 vols. In 21. Paris, 1907–1952.
  14. Storia dei concili ecumenici. Attori, canoni, eredità / a cura di O. Bucci, P. Piatti. Roma : Città Nuova, 2014. 528 p.
  15. Duggan A. J. Conciliar Law 1123–1215: The Legislation of the Four Lateran Councils. *The History of Canon Law in the Classical Period, 1140–1234: From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX* / eds. W. Hartmann, K. Pennington. Washington : Catholic University of America Press, 2008. P. 318–366.
  16. Foreville R. Procédure et débats dans les conciles médiévaux du Latran (1123–1215). *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*. 1965. 19. P. 21–37.
  17. Санжаров В. А. Оформлення системи церковного права в Західній Європі у XII столітті. Декрет Граціана. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. Вип. 6 (41). С. 18–21. DOI: [https://doi.org/10.32837/руув.v0i6\(41\).959](https://doi.org/10.32837/руув.v0i6(41).959)
  18. Санжаров В. А. Витоки і джерела канонічного права в Західній Європі до Декрету Граціана. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 5–9. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.1>